

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА

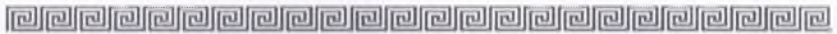
Наукові записки

*Серія
педагогічні та історичні науки*

Випуск CV

(105)

Київ
Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова
2012

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

Тимошенко Ю. О.
Національний університет фізичного
виховання і спорту України

ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА І СПОРТ В УКРАЇНСЬКІЙ РАДЯНСЬКІЙ ПРЕСІ 1920 – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ 1930-Х. РР.: ЇХ МІСЦЕ ТА ПРІОРИТЕТИ

В роботі проводиться структурний аналіз газетних публікацій 1920-х рр. щодо питань фізичної культури і спорту. До певного часу поняття "фізкультура" і "спорт" сусідять у назвах рубрик. Однак згодом буде змінюватися не лише їх наповнення, але й самі вони зникатимуть зі шпальт газет. Провідне місце у ці роки відводить преса "лігістичній" проблемі. Щодо спорту влада в досліджуваній період ще не мала якоїсь виробленої чіткої лінії, газетна політика щодо нього відносно самостійна.

Ключові слова: фізична культура, спорт, лігіста, державна політика.

Упродовж 1920-х рр. у СРСР дискутується питання щодо термінів "фізична культура" і "спорт". Дехто вважав поняття "спорт" не сумісним із поняттям "фізична культура", оскільки у вузькому розумінні це середньовічний шляхетській культурі воно означало "полювання на дичину" (game), яке потім було конотовано як "перегони". У повсякденну мову слово спорт (desporte – іспанська, desporto – португальська, spor – турецька, спорт – українська тощо) увійшло в середині XIX ст. із поширенням у Європі багатьох нових ігор і розваг. Відтепер "спорт" став родовим поняттям для різних видів гри в м'яч (крикет, футбол, хокей), єдиноборств (бокс, фехтування), різноманітних модних видів дозвілля (веслування, верхова їзда, велоперегони і перегони на роликових ковзанах), а також легкоатлетичних вправ (біг, стрибки, метання тощо). Оскільки заняття спортом вважалося справою аристократів (а початково так і було), то ідеологічно воно не могло вписуватися в нові пролетарські реалії, тому визначальним стало поняття "фізичної культури", а "спорт" розглядався як один із її різновидів [1]. Характерно, що на основі нового погляду на людину в Європі у XIX ст. відроджується і розвивається вчення про "тілесні вправи", формуються різноманітні гімнастичні школи. Але поширені в Західній Європі гімнастичні рухи, такі як "сокільство", хоча й проводили змагання під час своїх зльотів ("здвигів"), але також відмовлялися мати щось спільне зі спортом, що мав негативну "шляхетську" репутацію. Цікаво, що "гімнастика" в ті роки складала змістову основу як терміна "фізична культура", так і терміна "спорт", хоча

кожен із них вживається з соціально-класовим відтінком: "спорт" – це шляхетсько-вельможні заняття, а "фізична культура" – це для пролетарів та їм подібних задля підтримання їх працездатності. Вперше цей термін пролунав на з'їзді Всеобучу в 1919 р. У 1924 р. голова Червоного Спортивного Інтернаціоналу М. І. Подвойський зауважив, що термін "фізична культура" введений для того, щоб витіснити інший термін – "спортизація населення". При цьому він підкреслював, що "фізична культура" – також невдале визначення і правильніше було б називати – "фізичне оздоровлення" [2].

Робота виконана в межах планової теми НДР кафедри філософії, історії та соціології "Парадигма здорового способу життя в дискурсах фізичного виховання і спорту" (номер державної реєстрації 0111U001716).

Мета дослідження – з'ясувати, наскільки питання фізичної культури і спорту відбиті в українській радянській пресі на межі 1920-х рр.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показує, що автори робіт, присвячених історії фізичної культури і спорту, використовують газетні публікації винятково для отримання інформації: якась подія тоді-то відбулася, зіграли такий матч, розіграли першість тощо. Натомість, структурний аналіз самих публікацій залишався поза увагою дослідників.

Терміни "фізкультура" і "спорт" у першій половині 1920-х рр. досить рівномірно представлені у радянській пресі. "Спорт" не має чітко вираженого негативного змісту, хоча коли й згадують про якісь негативізми (однобокість, чемпіонство, хуліганство) – це пов'язують саме з ним. "Фізкультура" цього не має, вона згадується лише у позитивному значенні. Часто вони сусідять і в назвах рубрик: "Фізкультура і спорт" у "Комсомольцю України" чи в "Молодом ленинці", лише "Спорт" у "Вечернем радио", натомість, невеличка колонка "Фізкультура" в московських "Известиях". Повністю своїм життям живе рубрика "Шахи й шашки" – вона присутня у багатьох газетах, навіть у тих, які взагалі не висвітлюють спортивну проблематику. В цьому проявляється ставлення радянської влади до цих інтелектуальних ігор, які підтримуються і заохочуються.

З часом буде змінюватися не лише наповнення тих чи інших газетних рубрик, але й самі вони зникатимуть зі шпальт. Зараз це лише поодинокі факти: у газеті "Вісті ВУЦВК" рубрика "Фізкультура" до часу сусідить із рубрикою "Спорт", у якій висвітлюються винятково кінські перегони, і в цьому, до певної міри, відображається тодішнє бачення цих термінів та їх змістове наповнення. У 1925 р. з'являється рубрика "Фізкультура і спорт", щоби в 1927 р. знову повернутися до "Фізкультури", при цьому регулярні повідомлення про кінські перегони продовжували виходити під своєю звичною рубрикою. Схожа ситуація і в газеті "Вечернее радио", де з 11 грудня 1925 р. рубрику "Спорт" заступає "Фізкультура".

Чемпіонство, рекордсменство – в ці роки це вульгарні слова тому, що

прагнення до рекордів – це виділення із загальної маси, це акцентування на індивідуальному, а не на колективному, тому з ними треба боротися. Квінтесенцією цього стане постанова Вищої ради фізичної культури України (надалі – ВРФК), оприлюднена в пресі в жовтні 1924 р., в якій щодо відзначення переможців зазначено: “отменяется всякое премирование ценными призами и жетонами за индивидуальные достижения в узко-специальных видах спорта, не дающих всестороннего физического развития. Денежное премирование, безусловно, воспрещается; – за лучшие достижения команд и индивидуумов в многоборьях производится премирование, соответствующее идее физкультуры (статуями, спортивными принадлежностями, обмундированием, литературой и т.д.); – премирование по спортивным играм производится не только за технический результат, но и за коректность и тактику игры. За лучшие достижения команд и коллективов премируются соответствующие ячейки физкультуры, к коим они принадлежат; участники соревнований получают лишь памятные листы” [3]. Із цього уривку бачимо, що фізична культура і спорт початково розглядалися радянською владою як засоби для виховання, найперше, колективізму; як засіб прищеплення неґації до будь-якого виділення з маси – звідси і таврування “чемпіонства”, і обережне ставлення до “узкоспециальных видов спорта”, і заборона грошових нагород. Лише з часом більшовики зрозуміють, як усе це поставити на службу владі.

Наведений документ, цікавий іще й тим, що відтворює “дух епохи” – дає можливість відчутти радянське спортивне повсякдення пореволюційних років, його страхи й пріоритети. Аналіз радянських газет показує пріоритети державної політики у фізичній культурі в цей період, “корисні” й “не корисні” види спорту тощо. Так, у одній із харківських газет ВРФК нагадує (звертаючись до Волинської губерньської РФК), що “...марафонский бег не соответствует духу пролетарской физкультуры (явный вред и полная ненужность его)...” [4], в іншій статті говориться про те, що спорт дуже корисний для організму: він його загартовує, зміцнює, але лише доти, доки спорт має характер фізичних вправ. Зовсім інше, коли до спорту примішується елемент змагань, тоді спорт шкодить здоров'ю. Тому – підсумовує автор статті – спортом, який узагалі дуже корисний, треба користуватися дуже обережно [5]; не заперечуючи позитивних боків більярду, який розвиває влучність рухів, точність, окомір, – зауважується в іншому дописі – відзначають, що він дає незначне фізичне навантаження, а головне: “...игра обычно проводится в закрытых помещениях, отравленных табачным дымом и винными парами. В итоге бильярд нельзя признать физкультурной игрой...” [6].

Ця проблема артикулюється новим словосполученням, що буде “модним” упродовж кількох наступних років, а саме боротьбою з

"однобокiстю". Читаючи тодiшню пресу, складається враження, що ця "однобокiсть" – головна проблема спорту. Як наслідок, уживаються всiлякi заходи, аби її подолати в тих чи iнших видах спорту. Так, для ковзанярiв запроваджується обов'язкове лазiння по канату без допомоги нiг [7]; для футболiстів – iспити iз шестиборства: бiг на 100 i 1500 метрiв, стрибки з розбiгу в довжину та висоту, метання диска та ядра (обома руками). Iз кожного виду встановлювалися необхiднi для виконання нормативи [8]. Цiлком звичний у цей час має вигляд повiдомлення про те, що в Одесi футбольний сезон розпочався з розiграшу "призу вiдкриття", що складався з низки легкоатлетичних номерiв i футбольного матчу, який зiграли двi кращi команди за результатами легкоатлетичних змагань. Одночасно у Харковi перед початком гандбольного сезону також розiгрувався "приз вiдкриття", що складався з бiгу, метання м'яча тощо, а велосипедна секцiя декларує, що в новому сезонi кiлькiсть змагань буде мiнимальною, а основною роботою спортсменiв будуть екскурсiї та агiтацiйнi поїздки [9]. Навiть бiг на лижах, що завжди вiдносився до "корисних" видiв, не минула нова мода: "...с целью предотвращения деформации организма от вынужденного постоянно согнутого положения, лыжникам рекомендуются занятия напряженным выгибанием и соответствующими корегирующими упражнениями для шеи, плеч, спины" [10].

Провiдне мiсце вiдводить преса дослiджуваного перiоду "гiгiсничнiй" проблемi: часто друкують статтi М. Семашка (стає прозивним його гасло "фiзкультура впродовж 24 годин"), багато у пресi виступає В. Блях та iншi автори. Вони пишуть про те, що "сонце – джерело життя, чисте повітря – запорука здоров'я, тому геть з вiкон мiщанськi геранi й iншi хатнi квіти; скиньте занавісочки, гардиночки..." [11]. Ця фраза вирiзняє характерну рису тодiшнього життя, коли змiна соцiального ладу призвела до несприйняття, вiдкидання повсякдення як такого. У тодiшнiй пресi, лiтературi це отримало ярлик "мiщанства", "фiлістерства", "обывательщины". Радикалiзм революцiйних рокiв вiдкидав звичне життя, висмював прагнення людей до спокою та затишку, до послiдовного i спокiйного перебiгу подiй. Пiд удар поставили любов i прихильнiсть – все те, що наповнює життя змiстом i теплом. Вiдтак, затишок i прихильнiсть поряд iз бажанням благополуччя зробилися цiллю для нападок i переслiдувань. Повсякдення, що асоцiювалося з теплою i затишком, мирною дрiмотою та плавною дорогою, вiдтепер неохiдно було викорiнити.

Щодо змiсту наявних спортивних повiдомлень, то для них характерний певний рiоналiзм – висвітлюються переважно подiї у своєму мiстi (Харкiв, Киiв, Москва, Ленiнград) чи губернiї (областi); обов'язково анонсуються i висвітлюються мiжмiські зустрiчi, якщо вони стосуються цього мiста. Часто iнформуються читачi й про всiлякi мiжнароднi заходи. Обов'язково висвітлюються новачкi щодо органiзацiї фiзкультурного життя, правил гри тощо. Спортивне життя за межами свого

регіону газети висвітлюють мало, якщо це не якийсь показово-негативний момент. Із цього напрашується висновок, що влада у цей час не має щодо спорту якоїсь виробленої чіткої лінії, газетна політика щодо нього цілком самостійна.

Звертає на себе увагу мова військових газет першої половини 1920-х рр. Так, широковживаним є слово "спортизація", яке в іншій, "цивільній", пресі та документах несе на собі негативний відтінок. Це ж стосується "олімпіад", що регулярно проходять в армії, починаючи з полкового рівня. У радянській пресі слово "олімпіада" переважно подається разом із прикметниками "буржуазна", "реформістська" чи "жовта", якщо пишуть про Люцернський спортивний інтернаціонал. Тобто бачимо певну "вольність", що дозволяють собі військові. Найбільш повно це проявилось в одній зі статей про життя 2 кавалерійського корпусу Г. Котовського: "В основу обязательной программы занятий положена левая гимнастика доктора Анохина... Наравне с программой спортизации существуют необязательные, по выбору и вкусу каждого, спортзанятия по футболу, баскетболу, сокольская и снарядовая гимнастика..." [12]. І це тоді, коли футбол вважається хуліганською забавкою, а з сокільством, як пережитком минулого, влада активно бореться.

Зміст спортивної преси у першій половині 1930-х рр. змінюється, як змінюється і сам зміст фізичної культури в ці роки – "наближення фізкультури до виробництва". Практично зникають зі шпальт огляди матчів (футбольних, гандбольних, волейбольних), їх заступають репортажі про трудові звершення. З певною періодичністю друкуються листи від іноземних фізкультурників про їхнє життя, спортивну роботу, святкування революційних свят тощо, які за змістом, стилем дуже нагадують вигадані історії-страшилки про те, як у них погано і як у нас добре. Спорт не зник остаточно – якісь дописи є, але в мінімальній кількості як для спортивного видання. Проте з них можемо скласти уявлення про спортивне життя досліджуваного періоду та його проблеми.

Футбольні повідомлення часто присвячені питанням грубості на полі [13], проблемам з організацією матчів [14], отриманням грошей за проведення суддівства [15]. В одній зі статей спростовується теза, що **теніс** – це буржуазний спорт, ним можна і треба займатися, – закликає газета. Віддаючи належне боротьбі зі "спортизацією", стаття закінчується інформацією про те, що всі тенісисти, які грають на Червоному Стадіоні (Київ), вирішили скласти норми на значок "ГПО" та пройти медогляд [16]. "Проти "спортизації" в шахо-дамковому житті" – заголовок статті, що говорить сам за себе. Газета підводить підсумок роботи **шахової** секції за 1931 р. і з осудом констатує, що, "не зважаючи на велику тягу до неї трудящих, проводилася робота виключно як "спортизація" і не була підпорядкована основним політико-господарським завданням..." [17]. Але,

мабуть, критика не була почута бо через півроку в іншій газеті читаємо: "Досі ми ще є свідками неухважного ставлення шашистів до питань заглиблення фізкультури в систему своєї роботи <які звороти! – Ю.Т.>. Шахісти й шашисти досі ще надзвичайно мало залучені до занять з фізкультури, до опанування комплексу "ГПО" [18]. Навесні 1932 р. з'ясуємо, що "24 березня нарешті розпочали баскетбольний календар. 1-й день виявив всю невідповідність колективів. Багато не з'явилися, особливо це стосується жіночих команд. З технічного боку команди були підготовлені дуже слабо..." [19]. Що ж до минулого зимового сезону то газета стурбована дуже малою популярністю хокею в Києві, де лише п'ять профспілок мають по 1 команді [20]. Не оминули проблеми і дітей. 10 лютого 1932 р. у Києві за морозу в 17° (!) пройшла дитяча спартакіада. "Але замість масовости, – пише газета, – вона обернулася у вузько-спортивне змагання. Такі факти фізкультурна громадськість дозволити не може..." [21]. На противагу цій спартакіаді, громадськість залишилася задоволеною святом на честь підведення підсумків, що відбулися "після багатьох виступів учнів різних шкіл із фізкультурними номерами (вдалих чи невдалих, але, – підкреслює автор статті, – ідеологічно витриманих)..." [22].

На хвилі підготовки до Світової спартакіади, що планувалася на літо 1933 р. у Москві, поступово змінюється тон деяких газетних дописів. Звертається увага на важливість спортивної підготовки, змагань, кількість яких зменшилася через перенесення уваги на виробничу гімнастику [23]. Заслуговує на увагу аналіз стану окремих видів спорту, поданий у вересневому номері газети "ГПО": "...з таких видів спорту, як безбол (*тут і далі подаються назви, в тодішній орфографії – Ю.Т.*), гандбол (11 чол.), мотоспорт, баскетбол – абсолютно нічого не маємо. Ці види не культивуються... Не краща справа з фехтуванням, велосипедом, пушболом та водним спортом. Є окремі організації, що культивують всі види, але не систематично, а тому треба проводити відповідну роботу. Відстають лижви, скраклі, веслування, стрибки у воду. Винний у цьому сам актив, який замало цікавиться плановим тренуванням. Од змагання до змагання, а між змаганнями – нічого. Особливу увагу треба звернути на індивідуальний добір. Треба не випустити з ока в/атлетику. Негарзд справа з стрибанням у височінь, спринтерами-чоловіками. [...] Загалом стан майже всіх колективів на сьогодні незадовільний..." [24]. Результат цілком очікуваний, коли згадати про партійні пріоритети і, зрозуміло, що за таких умов спортивна складова має занепадати. Але в очікуванні Світової спартакіади, де радянські фізкультурники мали би продемонструвати переможну ходу соціалістичної людини, влада поступово повертається до спорту. Можливо, саме цим викликана постанова президії ВРФК, яка в червні 1932 р. дає змогу розвивати бокс нарівні з іншими видами спорту [25].

Висновки. Проведений аналіз показує, що українська радянська преса в 1920-ті рр. досить повно відбиває стан дискусії щодо розвитку фізичної культури, її завдань, місця спорту в суспільстві. Термінологічні шукання чітко представлені в заголовках рубрик і статей, змінюючись залежно від визначальної владної позиції в цьому питанні. Поза ідеологічним інтересом значне місце на шпальтах газет займала гігієнічна чи трохи ширше – оздоровча – складова, як найбільш відповідний елемент щодо зміцнення влади. З одного боку, це був чудовий популістський крок, що показував турботу (реальну чи вигадану) нової влади про людей. З другого – ці питання справді були на часі. Спортивна проблематика представлена, переважно, ігровими видами: футбол, гандбол. Інші спортивні дисципліни з'являються на газетних шпальтах спорадично.

Перспективи подальших досліджень. З огляду на те, як усе більше науковців звертатимуться до такої цікавої й багатогранної теми як історія фізичної культури та спорту на українських теренах, обов'язково переглядатиметься низка колись, здавалося б, непорушних істин, створюючи об'єктивну картину радянського повсякдення.

Використана література:

1. *Ибрагимов М. М.* Онтология спорта и физического воспитания как феномен экзистенциалистской культуры / М. М. Ибрагимов // Теория і практика фізичного виховання. – Донецький національний університет, 2011. – № 3. – С. 57-58.
2. *Барчуков И. С.* Физическая культура и спорт: методология, теория, практика: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / И. С. Барчуков, А. А. Нестеров; под общ. ред. Н. Н. Мадикова. – 3-е изд., стер. – М.: Издательский центр "Академия", 2009. – С. 13.
3. "Вечернее радио". – Харьков, 1924. – 8 октября.
4. "Вечернее радио". – Харьков, 1924. – 22 октября.
5. "Комсомолец Украины". – Харків, 1926. – 17 квітня.
6. "Известия". – Москва, 1926. – 27 ноября.
7. "Вечернее радио". – Харьков, 1924. – 29 октября.
8. "Вісті ВУЦВК". – Харків, 1925. – 9 липня.
9. "Молодой ленинец". – Харьков, 1925. – 27 марта; 5 апреля; 8 апреля.
10. "Вечернее радио". – Харьков, 1924. – 12 ноября.
11. "Комсомолец Украины". – Харків, 1926. – 20 квітня.
12. "Красная Армия". – Киев, 1924. – 30 января.
13. Фізична культура. – Київ, 1931. – 20 червня; Готовий до праці та оборони. – Харків, 1932. – 27 травня; Дробилка. – Харьков, 1933. – 11 сентября.
14. Фізична культура. – Київ, 1931. – 31 травня.
15. Фізична культура. – Київ, 1931. – 14 липня.
16. Фізична культура. – Київ, 1931. – 7 липня.
17. Фізична культура. – Київ, 1932. – 18 січня.
18. Готовий до праці та оборони. – Харків, 1932. – 26 червня.
19. Фізична культура. – Київ, 1932. – 31 березня.
20. Фізична культура. – Київ, 1932. – 8 січня.
21. Фізична культура. – Київ, 1932. – 4 березня.
22. Фізична культура. – Київ, 1932. – 23 березня.
23. Готовий до праці та оборони. – Харків, 1932. – 4 серпня.
24. Готовий до праці та оборони. – Харків, 1932. – 24 вересня.

25. Готовий до праці та оборони – Харків, 1932 – 26 червня.

Тымошенко Ю. А. Физическая культура и спорт в советской прессе 1920 – первой половины 1930-х гг.: их место и приоритеты.

В работе проводится структурный анализ газетных публикаций 1920-х гг. относительно вопросов физической культуры и спорта. До определенного времени понятие "физкультура" и "спорт" соседствуют в названиях рубрик. Однако впоследствии будет изменяться не только их наполнение, но и сами они часто будут исчезать из колонок газет. Ведущее место в эти годы отводит пресса "гигиенической" проблеме. Относительно спорта, власть, в исследуемый период, еще не имела какой-то выработанной четкой линии, газетная политика по отношению к нему относительно самостоятельна.

Ключевые слова: физическая культура, спорт, гигиена, государственная политика.

TYMOSHENKO YU. A. A physical culture and sport is in soviet press 1920-1930-th years: their place and priorities.

The structural analysis of newspaper publications 1920th is held conducted in relation to the questions of physical culture and sport. To time a concept physical "education" and "sport" are beside in the names of headings. However much not only their filling would change afterwards but also they would disappear from the columns of newspapers. A leading place in these years took the press a "hygienical" problem. In relation to sport, power, in a probed period, did not yet have some mine-out clear line, a newspaper policy in relation to him is relatively independent.

Keywords: physical culture, sport, hygiene, public policy.